

70 Jaar geleden kreeg het Bildt een gasfabriek

De gasfabriek te St.-Annaparochie

In 1911 werd in Sint Annaparochie aan de toenmalige Zuiderweg begonnen met de bouw van een gemeentelijke steenkolenfabriek. Voor het zover was had de gemeenteraad heel wat af gediscussieerd.

De raad was het niet alleen oneens geweest over de vraag of er een gasfabriek moest komen, ook was er lang geredetwist over de keuze tussen kolengas en acetylene gas.

Een groot probleem vormde de uitgestrektheid van de gemeente. Het leggen van de buizen naar de afgelegen dorpen Oudebildtzijl en Oudebildtdijk was economisch onhaalbaar. De inwoners van deze plaatsen voelden niets voor een gemeentelijke gasfabriek, waarvan zij geen voordeel hadden.

Ook de vraag of de fabriek door particulieren of door de gemeente moest worden geëxploiteerd had de raad verdeeld gehouden.

GASVERLICHTING

In 1820 werd voor de eerste maal in Nederland gasverlichting ontstoken, en wel op het Haagse Binnenhof. In de jaren hierna kwamen er in de grote steden gasfabrieken. Ze werden meestal aangelegd en geëxploiteerd door particulieren.

De eerste Friese gasfabriek werd in 1845 te Leeuwarden geopend. Daarna volgden steden als Bolsward, Dokkum, Franeker en Sneek. Het platteland bleef bij deze ontwikkeling achter.

De straatverlichting geschiedde daar aan het eind van de 19e eeuw meestal nog met petroleum.

In Sint Annaparochie ging in het begin van de 20e eeuw de lantaarnopsteker bij het invallen van de duisternis het dorp rond om de verlichting aan te steken. Rond tien uur 's avonds maakte hij zijn tweede ronde om de lantaarns te doven.

Eerste plannen

Deze toestand bevredigde de gemeente niet. In 1907 schreef zij een aantal ondernemers een brief, waarin om prijsopgave voor de volledige inrichting van een acetylene gasfabriek werd gevraagd. Hierop kwamen tenminste vier reacties.

Ir. W. Brandsma uit Rotterdam deelde mee te willen onderzoeken of een gasfabriek in Berlikum winstgevend zou zijn. Deze fabriek zou Barradeel, Menaldumadeel en het Bildt van licht moeten voorzien.

Uit Zeist kwam de machinefabriek Bamag-Didier met het voorstel een steenkolen gasfabriek te bouwen, die drie gemeenten gas moest leveren.

Een derde reactie kwam van H. E. de Boer, die een gasfabriek in Sint Annaparochie wilde neerzetten.

G. Huizenga en S. Brandsma uit Sint Annaparochie tenslotte stelden voor een N.V. op te richten voor de aanleg van een acetylene gasfabriek.

De gemeenteraad besloot het voorstel van Huizenga en Brandsma in beraad te houden, de andere drie werden afgewezen.

Acetyleen of kolengas

In het begin van deze eeuw was er nog geen aardgas. Men had de beschikking over acetyleen en steenkolen gas.

Acetyleen werd verkregen door calciumcarbide met water te laten reageren. Dit gas kon alleen voor verlichting worden gebruikt.

Steenkolengas werd vervaardigd door verhitting van steenkolen in ovens zonder dat er zuurstof bijkwam. Het kolengas was geschikt voor verlichting en verwarming. Bovendien leverde de fabricage als bijproducten onder andere cokes en ammoniak op.

Advies uit Den Haag

De gemeente stond voor de moeilijke keuze tussen acetyleen of steenkolen gas.

Zij wendde zich daarom op 17 december

1908 tot de directeur van de gasfabriek in Den Haag, Bakhuis, met het verzoek een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheden van een steenkolen gasfabriek op het Bildt.

Twee maanden later ontving burgemeester Hesselink de resultaten van het onderzoek.

Bakhuis had berekend, dat er ongeveer 310 aansluitingen te verwachten waren. Dit aantal was te klein om een fabriek winstgevend te maken.

Met dit advies waren B. en W. niet tevreden. In april en mei deden ze zelf een onderzoek naar de mogelijkheden van steenkolen gas. De uitslag was weer negatief en B. en W. kwamen tot de conclusie dat: „geaardheid en gezindheid van de bevolking een groot obstakel vormden voor het introduceren van kolengas.”

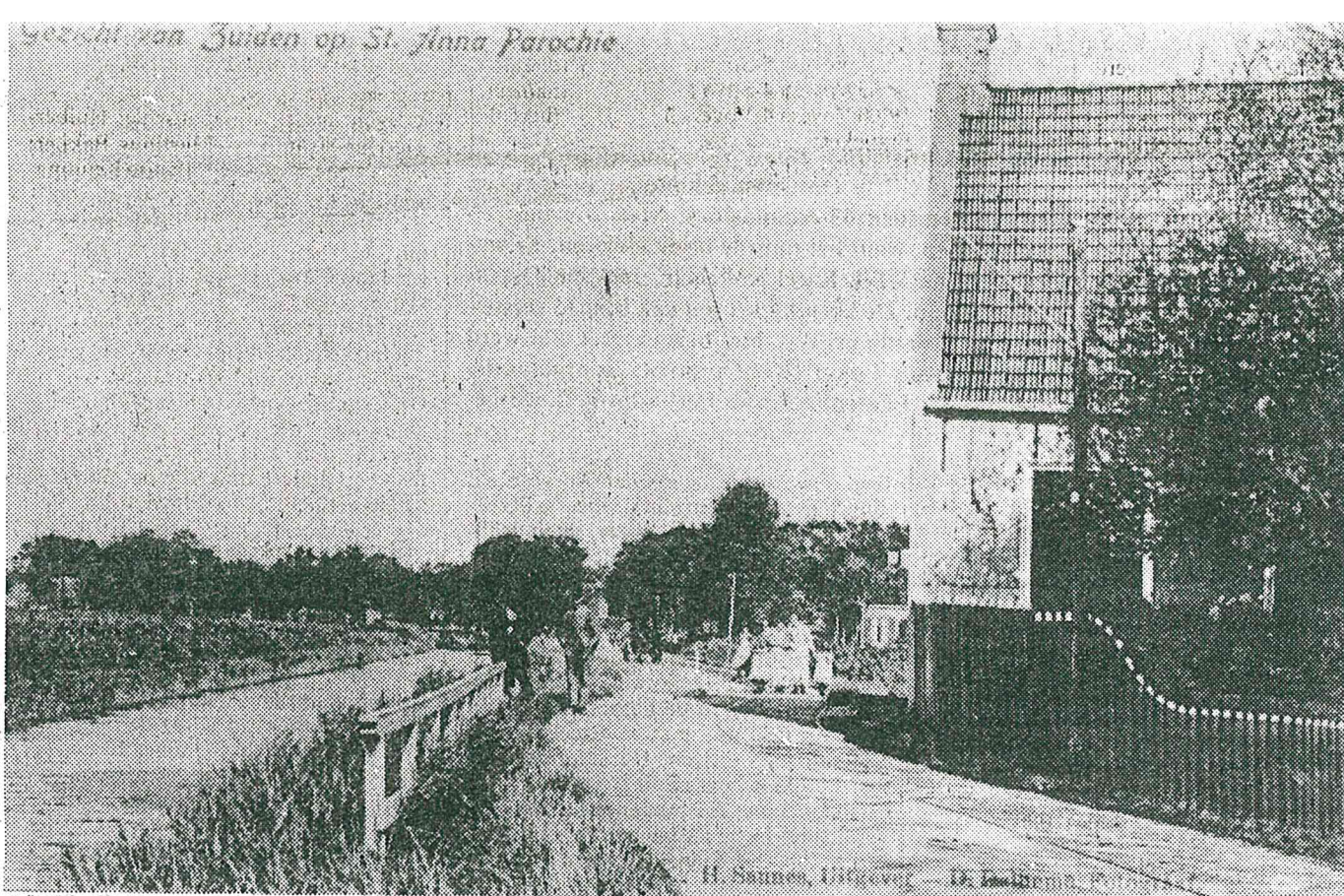
Omdat steenkolen gas niet exploitabel leek te zijn, deden B. en W. het voorstel een acetylene fabriek te stichten.

Kritiek van de gemeenteraad

Het voorstel van burgemeester Hesselink en de wethouders E. C. Slim en J. D. Bierema werd in de raad slecht ontvangen. Vooral de drie SDAP raadsleden, K. van Zandbergen, J. Geerts en J. Weidema, leverden kritiek. K. van Zandbergen vroeg om inzage van de rapporten. Dat mocht. Dat de raadsleden de rapporten terdege bestudeerden bleek op 23 mei 1910. De SDAP-raadsleden somden toen een aantal bezwaren op.

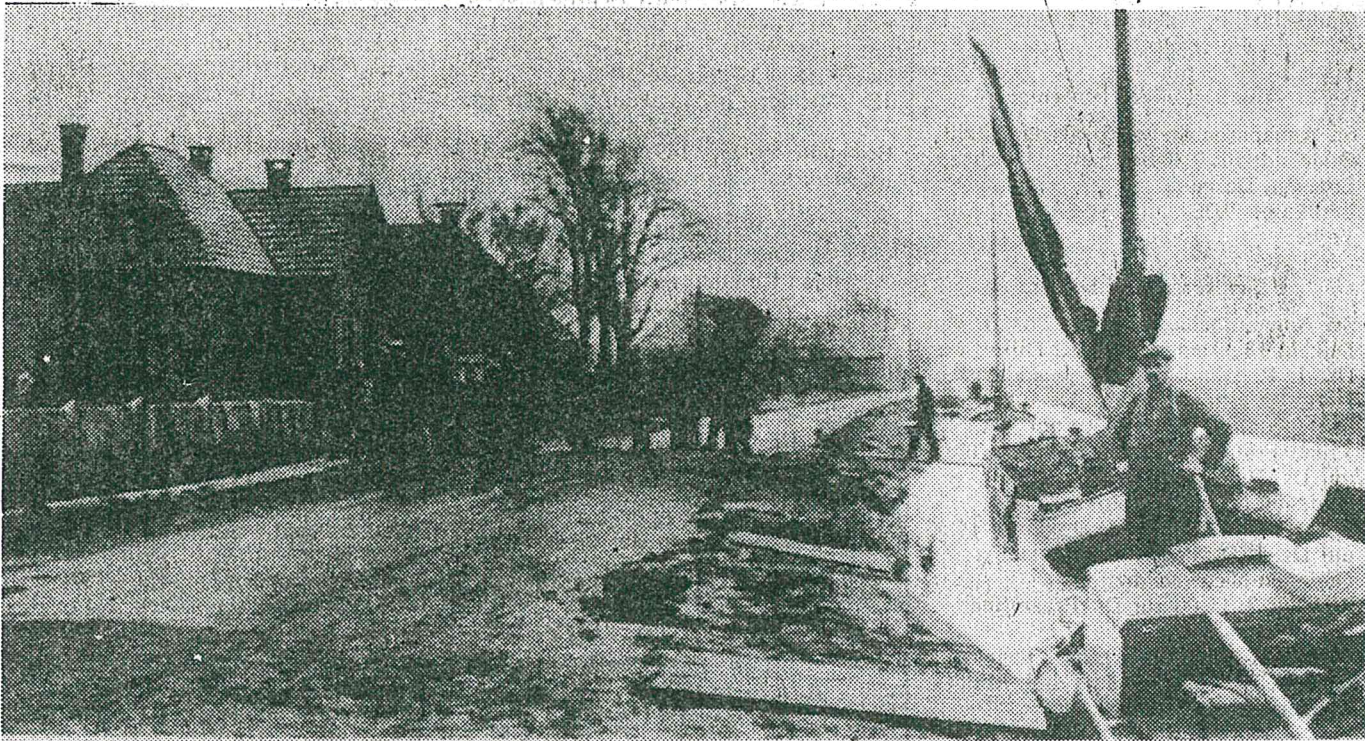
Allereerst maakten zij bezwaar tegen acetylene gas. Bij een aantal bestaande fabrieken hadden ze informatie ingewonnen. Hieruit bleek, dat steenkolen gas goedkoper was dan acetylene gas en bij steenkolen gas waren meer aansluitingen te verwachten. Van Zandbergen c.s.

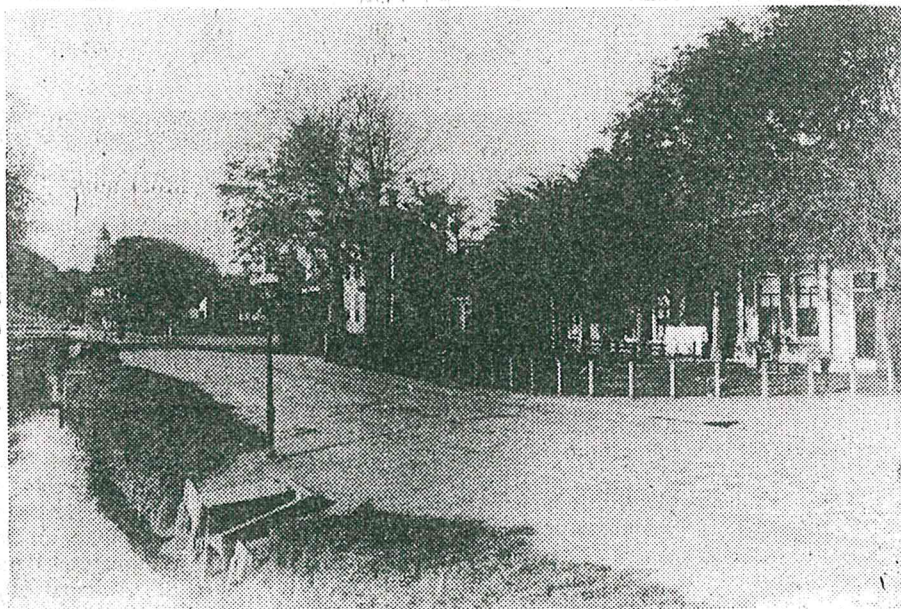
De mensen op deze foto poseerden allen graag voor de fotograaf, die zeker geen alledaagse verschijning geweest zal zijn in 1907. Links ligt de Zuidervaart met daarnaast de Zuiderweg. De spoorrails zijn van de paardetram. Rechts achter, bij de bomen, ligt het terrein dat de gemeente in 1910 zou kopen om er een gasfabriek op te laten bouwen. Het perceel had een gunstige ligging voor de fabriek. Het grensde direct aan de dorpskom en lag aan weg en vaart. Dit laatste was handig omdat de kolen aangevoerd werden met schepen. Op de foto ziet men platbodems liggen. Op deze plaats zouden na de bouw van de kolengasfabriek regelmatig de kolenschepen afmeren.

Het lossen van kolenschepen in 1930. De kolen, afkomstig uit Engeland, werden over de weg heen naar de loodsen gedragen. Het huis links is de fitterswoning waar toen de heer J. Loos, vanaf de oprichting fitter van de gasfabriek, woonde. Het huis werd in 1911 gebouwd door J. Woudstra uit St.-Annaparochie voor f 3.745,—. In het huis naast dat van de heer Loos woonde Johannes Bijlsma, de „hengstenhouder”. Bijlsma had een „voermanderij” (met paard en wagen opdrachten voor derden verrichten). Uit dit bedrijf is het tegenwoordige loon- en kraanverhuurbedrijf van zoon Klaas Bijlsma gegroeid. In het huisje wat tegen het huis van Bijlsma stond woonde Anne P. van Dijk. De boerderij op de achtergrond is ingrijpend verbouwd.

St. Anna Parochie. Het lossen van een kolenschip nabij de Gasfabriek.

Bij de opening van de fabriek stonden er in de drie dorpen totaal 85 straatlantaarns. Op de foto één van de 28 lantaarns in St.-Jacobiparochie. Deze stond aan het begin van het Oosteinde.

De lantaarns, evenals de apparaten in de fabriek, waren geleverd door de Maatschappij ter vervaardiging van gasmeters enz. uit Dordrecht.

dachten dat acetyleen alleen voor de meer gegoeden in aanmerking kwam.

Ook tegen de conclusie van Bakhuis maakten zij bezwaar. Deze was bij zijn onderzoek uitgegaan van 5.000 inwoners in de gemeente. Op grond daarvan verwachtte hij $\pm$ 310 aansluitingen. Volgens de raadsleden telde de gemeente 8659 inwoners, kinderen inbegrepen. Men mocht dus een hoger aantal verbruikers verwachten. Zij schatten het rond de 400 aansluitingen. Bij dit aantal zou de fabriek wel winstgevend zijn.

De SDAP stelde voor - zoals te verwachten viel - dat de gemeente eigenaresse van de fabriek zou worden.

Tenslotte vroeg de fractie om een nieuw en nauwkeuriger onderzoek. Dat gebeurde. Op 15 juni stelde de gemeenteraad een onderzoekcommissie in. Deze werd gevormd door de drie SDAP raadsleden. Waarom de commissie zo eenzijdig was samengesteld is niet duidelijk.

Tegen de installatie stemde de CHU'er P. J. Schat. Hij vond dat er een onderzoek naar de mogelijkheden van een elektriciteitscentrale moest komen. Elektriciteit zou in de toekomst meer algemeen worden en het was veiliger dan gas. Zijn voorstel werd afgewezen.

Weer een teleurstellend resultaat

In De Bildtse Courant van 3 juli 1910 plaatste de commissie een advertentie. Daarin kondigde zij het onderzoek bij de bevolking aan. Ze wilde alle inwoners bezoeken en iedereen persoonlijk vragen of hij gas zou nemen na de komst van een gasfabriek. Degene die gas wilde, werd vervolgens gevraagd hoeveel hij ongeveer dacht te verbruiken: 250, 500 of 750 kubieke meter gas. Om deze toezegging te bekrachtigen vroeg men om een handtekening. Deze was niet bindend.

Op deze wijze kreeg de commissie in totaal 178 handtekeningen: 81 in St.-Annaparochie, 39 in St.-Jacobiparochie, 15 in Vrouwenparochie, 24 op Oudebildtdijk.

Dit aantal garandeerde een afname van 57.380 m³ gas. Het resultaat was voor de commissie teleurstellend. Velen maakten bezwaar tegen gas.

Een groot deel van de bevolking vond een betere verlichting niet nodig. Een aantal arbeiders wilde geen gas omdat het te duur zou zijn. Hun leek petroleum voor verlichting en vlasafval om op te koken voordeliger.

Ook waren enkele middenstanders tegen de komst van een gasfabriek. Zij waren bang door de dalende petroleumverkoop verlies te zullen lijden.

Bovendien weigerden velen een handtekening te zetten. „De gemeente moet eerst maar 's bouwe dan komme wy fansels, maar tekene doen wy niet”, zo redeneerden zij.

Toch achtte de commissie een fabriek wel levensvatbaar. Zij verwachtte, zeer optimistisch, meer aansluitingen als de fabriek er eenmaal stond.

Maar B. en W. wilden op grond van dit rapport niet besluiten tot de bouw van een kolengasfabriek. Zij wilden verder onderhandelen met Huizenga en Brandsma over een fabriek voor de vervaardiging van acetyleengas.

Ondanks de negatieve resultaten van alle eerdere onderzoeken wilden B. en W. in elk geval dat er een gasfabriek kwam.

Bouwgrond

Op 16 november 1910 had in de herberg van Anne van Kammen te St.-Annaparochie de definitieve verkoop plaats van een perceel land aan de Zuiderweg (thans Hemmemaweg geheten).

Dit stuk grond leek B. en W. zeer geschikt voor de bouw van een gasfabriek. Om prijsopdrijving te voorkomen gaven zij Bauke Tijmstra, koopman uit St.-Jacobiparochie, opdracht voor de gemeente te bieden. Hij kocht de grond voor f 1.381,—.

Op 1 december keurde de gemeenteraad de aankoop goed. In een besloten vergadering deelden B. en W. de aankoopredenen aan de raad mee.

De bevolking vernam begin 1912 waarvoor het stuk grond bestemd was.

Het probleem: of een steenkolen- of een acetyleengasfabriek was nog niet opgelost.

Het oprichtingsbesluit

Inmiddels hadden B. en W. de directeur van de Leeuwarder gasfabriek J. Bruinwold Riedel gevraagd een nieuw onderzoek te doen naar de mogelijkheden van een steenkolengasfabriek.

Aan het onderzoek mocht geen ruchtbaarheid worden gegeven. Een vierde negatief resultaat wilden B. en W. niet in de openbaarheid brengen. Toen op 22 februari de resultaten bekend werden gemaakt, betekende dit tevens dat het advies van Bruinwold Riedel positief was.

Hij meende, dat exploitatie voor St.-Annaparochie, St.-Jacobiparochie en Vrouwenparochie wel winstgevend zou zijn. Hierbij adviseerde hij steenkolengas, acetyleen zou minstens tweemaal zo duur zijn.

Nu maakten B. en W. haast. Zij stelden de raad voor zo snel mogelijk tot oprichting van een steenkolengasfabriek over te gaan.

Omdat steenkolengas goedkoper was, konden alle klassen der bevolking ervan profiteren.

De gaslevering zou eerst beperkt worden tot St.-Annaparochie, St.-Jacobiparochie en Vrouwenparochie.

Als dit winstgevend bleek te zijn zouden ook Oudebildtzijl en de Oudebildtdijk worden aangesloten.

Een spannende raadsvergadering

Op 21 maart werd het voorstel van B. en W. in de raad besproken. De gemeenteraad had twee brieven ontvangen.

21 Inwoners uit Vrouwenparochie vroegen de raadsleden vóór het voorstel te stemmen.

Een tweede brief was afkomstig uit Oudebildtzijl en van de Oudebildtdijk. 108 Inwoners van deze plaatsen waren tegen de komst van een gasfabriek als zij er niet op aangesloten werden. Als belastingbetalers meenden zij hier evenzeer recht op te hebben als alle andere inwoners.

Acht uur lang werd er in de raad over de gasfabriek gediscussieerd.

De liberale raadsleden waren tegen het voorstel. S. J. Hoogland en J. S. Siderius vonden, dat de twee buitengesloten dorpen ook aangesloten moesten worden. D. A. Wassenaar en W. T. Jensma waren het hier mee eens. Zij vonden bovendien dat de toekomst van de gasfabriek te optimistisch was voorgesteld.

Het raadslid J. J. Kuiken was eveneens tegen een gasfabriek. Hij vond de kosten te hoog en was van mening, dat de fabriek de bevolking werd opgedrongen. De SDAP'ers speelden daarbij volgens hem een belangrijke rol.

Bij de heer Kuiken leefden waarschijnlijk rancuneuze gevoelens tegen de SDAP'ers. In 1895 had de Volkspartij voor Algemeen Kies- en stemrecht haar intrede gedaan in de gemeenteraad van het Bildt. K. van Zandbergen en J. Kuiken waren toen haar vertegenwoordigers geweest. Spoedig echter ging Van Zandbergen de SDAP vertegenwoordigen. Deze partij kreeg steeds meer aanhang in de gemeente ten koste van de Volkspartij. Het resultaat

was, dat Kuiken in 1911 als enige vertegenwoordiger van de Volkspartij in de raad zat.

Ook het CHU raadslid P. J. Schat was tegen het voorstel. Hij wenste geen verantwoordelijkheid te dragen in het geval de fabriek schade aan zou richten.

Door het rapport van Bruinwold Riedel en ervaringen die in andere gemeenten waren opgedaan met steenkolengas was de rest van de raadsleden voor het voorstel van B. en W. Zij waren het ook eens met het besluit Oudebildtzijl en de Oudebildtdijk nog niet aan te sluiten. In het begin was voorzichtigheid geboden.

Deze twee gedeelten van de gemeente konden altijd nog worden aangesloten.

Toen er werd gestemd waren zes raadsleden tegen de komst van een gasfabriek. Het waren de liberalen S. J. Hoogland, J. S. Siderius, D. A. Wassenaar en W. T. Jensma, J. J. Kuiken van de Volkspartij en de CHU'er P. J. Schat.

Voor de komst van een fabriek stemden de liberalen E. C. Slim, J. D. Bierma, H. de Vries, de ARP'er J. M. Wijbenga en de drie SDAP'ers K. van Zandbergen, J. Geerts en J. Weidema.

Het voorstel was aldus met de kleinst mogelijke meerderheid aangenomen.

De bouw van de fabriek

Nu het besluit de gasfabriek te bouwen was genomen, werd er haast gemaakt met de uitvoering. De gemeente wilde de fabriek nog voor de komende winter in gebruik nemen en ging een lening aan van f 80.000,— om de bouw te financieren. Bruinwold Riedel werd adviseur bij de bouw, waarvoor hij f 1.500,— ontving. Een vaste commissie onder leiding van burgemeester Hesselink werd opgedragen B. en W. bij te staan in het beheer van de fabriek.

De ruim elf kilometer buisleiding werd gelegd door de firma G. Wilson uit Den Haag voor f 37.000,—.

Ondanks een staking van de buizenleggers trad de fabriek op 23 december 1911 in werking. In veel huizen ontbraken toen nog stukken leiding of waren nog geen lampen aanwezig.

De officiële opening vond plaats op 13 januari 1912. Toen werd voor het eerst de straatverlichting ontstoken.

Er waren in het begin 336 particuliere aansluitingen. Op 31 december 1912 was dit aantal gegroeid tot 492. Dit aantal bewees, dat de verwachtingen van de SDAP'ers juist waren geweest.

In totaal werd 155.368 kubieke meter gas verbruikt. Per kubieke meter betaalde men 8 cent.

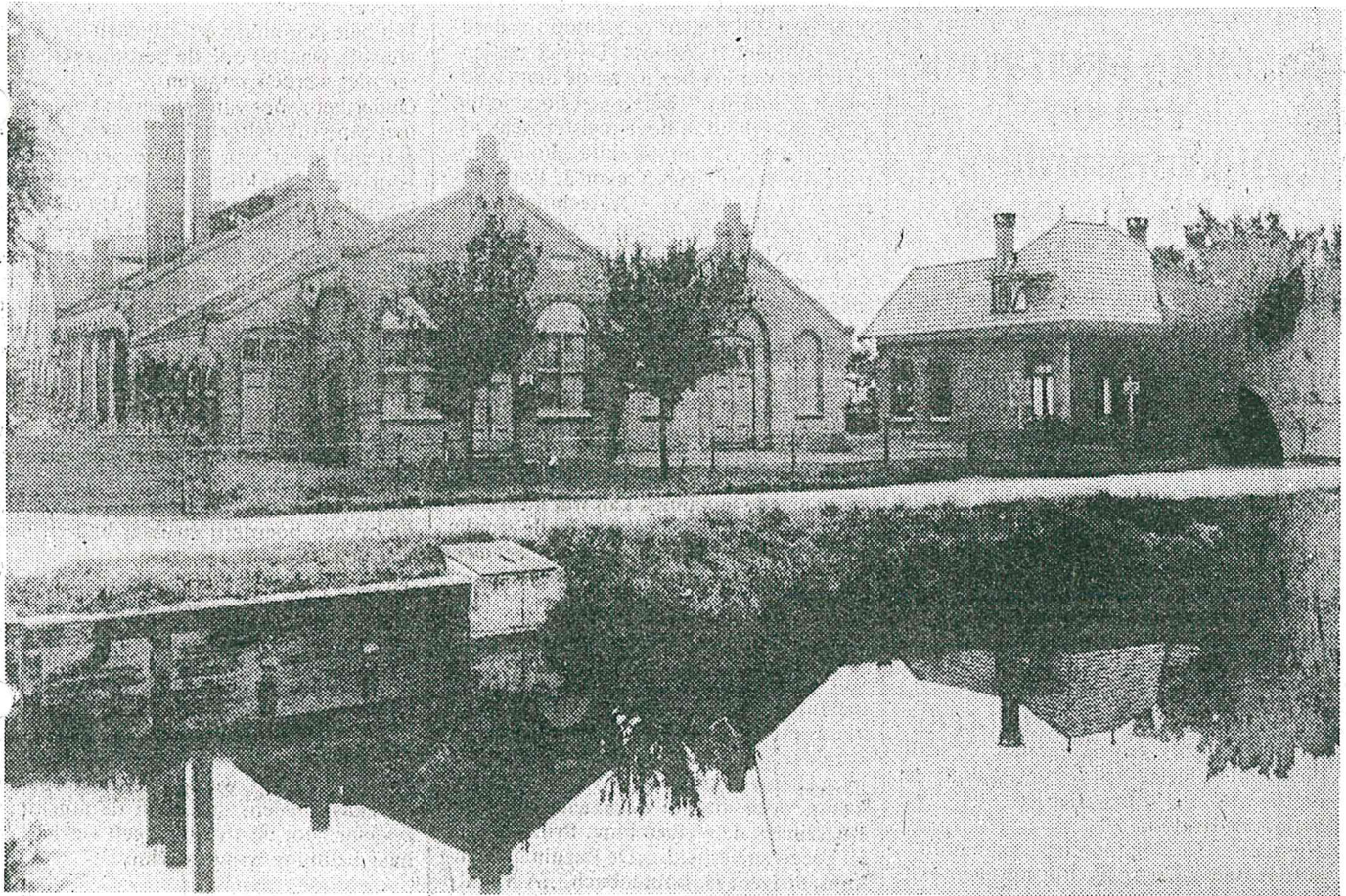
Het eerste jaar boekte de fabriek een negatief saldo van f 238,96 en een halve cent.

De fabriek werd het zorgenkindje van burgemeester Hesselink. Geen dag ging voorbij of men zag hem naar de fabriek wandelen, nog jaren lang.

De fabriek heeft 43 jaar lang kolengas ge-

Zie vervolg pagina hiernaast

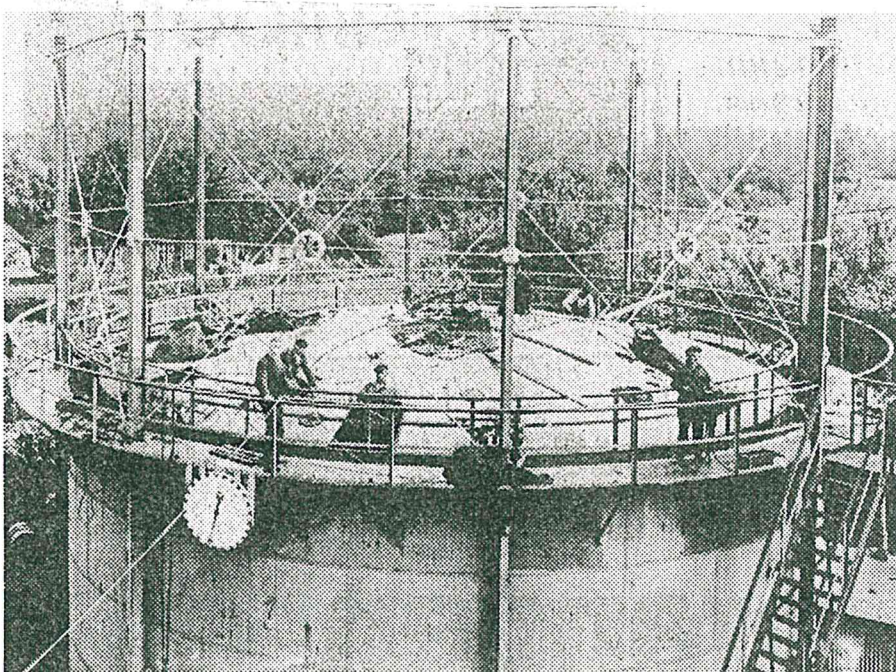
Op de voorgrond de Zuidervaart met daar achter de kolengasfabriek. Deze werd gebouwd door de firma G. Smits uit St.-Annaparochie voor f 13.754,—. Het vaste personeel van de fabriek bestond het eerste jaar uit de chef-fitter J. Loos, boekhouder D. Veldema, de stoker H. Hilders en hulpstoker K. Boterhoek.

Vervolg van pagina hiernaast

leverd. In deze 43 jaar werd er een positief saldo van f 21.000,— behaald. In december 1954 werd het gebouw afgebroken. Het aardgas verving het kolen-gas.

Van het gebouwencomplex is alleen de fitterswoning nog over en de loodsen, die nu in gebruik zijn als brandweergarage.

D. KUIKEN

De gashouder. Deze werd geplaatst door de Maatschappij tot bouw en exploitatie van gemeentebedrijven voor f 6.742,—.

Dit gedicht, waarvan de inzender onbekend is, verscheen als ingezonden stuk in De Bildtse Courant van maart 1911.

Duidelijk is, dat de schrijver het niet op de gasfabriek begrepen had. Hij is van mening, dat de bevolking het gas wordt opgedrongen door de gemeenteraad.

Hij levert kritiek op de verschillende onderzoeken met name dat van de SDAP fractie. Ook de lening die de gemeente moet aangaan critiseert hij.

Uit alles blijkt, dat de inzender goed op de hoogte is geweest van de gang van zaken rond de komst van de gasfabriek.

Waarschijnlijk is dit gedicht dan ook afkomstig van één der tegenstemmende gemeenteraadsleden.

Drie gemeenten zouden te zaam,
een steenkolengasfabriek bouwen gaan.
Toch is men maar heengegaan,
om ieder voor zich een weg in te slaan.
Barradeel was het eerst klaar;
een gasfabriek komt spoedig daar.
Concessie verleend dat is een idee,
met dat voorstel gingen alle raadsleden mee.
Menaldumadeel weet nog niet wat het wil,
daar is het lichtvraagstuk nog bijzonder stil.
De elektrische centrale daar heeft men al mee omgepast,
doch tot nu toe bleef alles zoals het was.
Maar op het Bildt,
daar hoor je van een gasfabriek voor alle man!
De gemeente wordt helder verlicht,
zo moet het gedaan, dat is onze plicht.
Men vraagt naar een plan met kosten opgaaf,
dat krijgt men voor geld van iemand uit Den Haag.
Nu aan het werk, de socialen maar vóór,
maar tussen haakjes 't komt er toch niet door.
Dat bleek alras toen men te weten kwam,
hoeveel gas iedere huisvrouw nam.
Dat was veel te weinig voor het grote plan.
Toen waren de voorstanders geheel vleugellam.
Maar moed verloren is al verloren,
daar willen ze op het Bildt dan ook niets van horen.
Een gasfabriek moet er komen op de een of andere manier,
dat geeft onszelf voldoening!
dat geeft ons plezier.
Zoo spreken de mannen met edele plannen in het hoofd,
wij hebben het toch de mensen beloofd?
Hoe zullen wij nu doen om het zoo te maken,
dat ze door ons plan aan het denken geraken?
En roepen met ons: dat is een idee!
Daar gaan 3200 mensen wel met mee.
Weet ge wat we nu moesten zeggen?
wij zullen jullie mensen dat uitleggen,
Bijvoorbeeld breedvoerig en duidelijk in de Bildtse Courant.
Dat is flink, dat is,
zullen we zeggen galant!
Daar zien we cijfers voor onze ogen,
Dat is waarheid, dat is niet gelogen.
De statistieken wijzen het aan:
daar kunnen wij gerust op af gaan.
40 m³ gas per hoofd, dat is toch niet veel?
dan krijgen zuigelingen ook hun deel.
En dan wat de kosten van de oprichting aangaat.
Daar zal niemand verder acht op slaan.
100.000 gulden is al bewaard gebleven.
Dus daaruit begrijpen ze nu wel ons edel streven.
Och mensen kom toch en gaat met ons mee.
Dat acetyleengas, bah! néé! néé!
Dat moet je niet hebben, dat is veel te arm,
dat heeft geen lichtsterkte en is ook niet warm.
Praat niet over coöperatie wat wil je nog meer?
Steenkolengas van de gemeente met cokes en teer.